

Література

1. Довідка про стан забезпечення телефонним та поштовим зв'язком, перспективи розвитку галузі [Електронний ресурс] : Сайт Сумської державної обласної адміністрації. – Режим доступу : <http://www.state-gov.sumy.ua>.
2. Статистичний щорічник Сумської області за 2006 рік / [за ред. Л. І. Олехнович]. – Суми : Головне управління статистики у Сумській області, 2006. – 654 с.
3. Регіони Сумської області [Електронний ресурс] : Сайт Сумської державної обласної адміністрації. – Режим доступу : <http://www.state-gov.sumy.ua/docs/region/>.
4. Районні та міські ради Сумської області [Електронний ресурс] : Сайт Сумської обласної ради. – Режим доступу : <http://www.oblrada.sumy.ua>.

УДК 911.3:528

А.М. Байназаров, к.геогр.н., доцент
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасні підходи до розуміння суті інноваційних процесів, що відбуваються в вітчизняній освіті та узагальнено показники, які характеризують основні параметри освітнього комплексу. Визначено перспективи розвитку освіти на шляху її модернізації та реформування.

Ключові слова: освітній комплекс, територіальна організація, реформування, модернізація.

А.М. Байназаров. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ. Проанализированы современные подходы к пониманию сущности инновационных процессов, проходящих в отечественном образовании и обобщены показатели, характеризующие основные параметры образовательного комплекса. Определены перспективы развития образования на пути его модернизации и реформирования.

Ключевые слова: образовательный комплекс, территориальная организация, реформирование, модернизация.

А.М. Bainazarov. THE MODERN CONDITION AND PROSPECTS DEVELOPMENT EDUCATIONAL COMPLEX OF UKRAINE. Modern approaches to understanding of essence innovative processes which are passing in a domestic education are analysed and the indicators characterising key parameters educational complex are generalised. Prospects of a development education on a way of its modernisation and reforming are defined.

Keywords: educational complex, territorial organisation, reforming, modernisation.

Актуальність. ХХІ століття окреслює нові тенденції, що впливають на всі сфери життєдіяльності людини та суспільства. Важливим завданням є побудова освіти в контексті нових вимог і можливостей, реформування й модернізація всіх її складників. Особливого значення набуває проблема якості освіти. Концепція загальної середньої освіти (12-річної школи) проголошує якісну освіту стратегічним напрямом розвитку української освіти: “Загальноосвітня школа України має здійснити прорив до якісно нової освіти всіх дітей шкільного віку” [9]. На реформування спрямовані і інші ланки освітнього комплексу України. Однак його сучасна структура та і взагалі модель освіти не в повній мірі відповідає вимогам світових стандартів, рівню загальноприйнятих норм в сфері освіти. Тому необхідним є науковий аналіз процесів, які відбуваються в освітній сфері та окреслення хоча б наближених перспектив її розвитку.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз сучасних підходів до розуміння суті інноваційних процесів, що відбуваються в вітчизняній освіті та узагальнення показників, які характеризують основні параметри освітнього комплексу.

Вихідні передумови. При визначенні поняття “освіта”, виявилось, що на сьогодні ще не має єдиного трактування цього терміну. Освіта є однією з найширших педагогічних категорій, яка має цілісну, поліфункціональну та полісмыслову структуру. Енциклопедія освіти трактує це поняття як “процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та ін-

дивідуальну своєрідність цієї особистості” [7].

В сучасному філософському словнику є наступне визначення “Освіта – це процес і результат засвоєння людиною навичок, вмінь і теоретичних знань” [11].

В енциклопедичному словнику: “Освіта – це процес і результат засвоєння систематизованих знань, вмінь і навичок; необхідна підготовка людини до життя і праці. Основний шлях отримання освіти – навчання в учбових закладах, де воно тісно пов’язано з вихованням”.

В законі України “Про освіту” здійснена спроба комплексного обґрунтування сутності поняття “освіта”. *Освіта* – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави [8].

В словнику В.Даля: “Освічена людина – це та, яка отримала освіту, яка навчилася загальним відомостям”.

Таким чином виявилось, що поняття “освіта” є складним і багатофункціональним і може виражатися двома основними поняттями: освіта – 1. процес і результат оволодіння людиною певною системою знань, умінь та навичок, а також способами мислення, необхідними для його повноцінного включення в соціальне і культурне життя суспільства і виконання певних професійних функцій; 2. процес (або результат) засвоєння визначених суспільством рівнів культурного спадку суспільства і пов’язаний з ним рівень індивідуального розвитку; процес культурної ідентифікації та особистісного самовизначення.

Система освіти – це сукупність закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядуванням в галузі освіти.

Виклад основного матеріалу. В процесі наукового дослідження дефініцій термінів освітньої галузі виявлено, що в Україні на державному рівні сформувався *освітній комплекс* [1]. В переважній більшості наукових робіт даної тематики *освітня сфера* виступає синонімом *освітнього комплексу*. В освітньому комплексі України виділяються сім компонентів, між якими існують

стійкі зв’язки. Важливою складовою освітнього комплексу є *населення*, яке розглядається як споживач і виробник освітніх послуг, *та його розселення*. Компоненти *дошкільних, середніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів* – це сукупність відповідних закладів різних типів. Компонент *галузевої науки* утворюють наукові, науково-методичні, методичні, науково-дослідні установи та проектні інститути. До складу *спеціалізованого виробництва* входять підприємства й установи матеріально-технічного постачання: виробництво обладнання та учбових приладів, видавництва, друкарні та ін. компонент *обслуговування* включає гуртожитки, шкільні та студентські їдальні, медичні заклади, бібліотеки тощо. *Управління освітою* охоплює систему державних, регіональних і місцевих органів управління [6].

Територіальна організація освітнього комплексу – процес цілеспрямованого розміщення освітніх закладів, наукових установ, обслуговуючих підприємств, органів управління освітою у взаємозв’язку з системою розселення і виробництвом, в результаті чого досягається певний соціально-економічний ефект на основі задоволення освітніх потреб населення і попиту господарства у кваліфікованих кадрах.

Територіальна структура освітнього комплексу представлена сукупністю елементів, формами їх зосередження та зв’язками між ними. В територіальній структурі освітньої сфери виявлено сформовані пункти освіти місцевого значення і комплексні центри освіти регіонального, міжрегіонального і загальнодержавного значення [4].

Рівень освіти населення визначено як фактичний стан набутих і засвоєних населенням знань, умінь і навичок. *Якість освіти населення* слід розглядати як сукупність дії таких умов і чинників, як: забезпеченість начальних закладів висококваліфікованими викладачами і вчителями, наявність сучасної якісної матеріально-технічної бази, вартісна і транспортна доступність освітніх послуг, можливість здобути обрану професію, яка буде затребувана у державі а ін. ці умови і чинники є похідними від рівня економічного і людського розвитку регіонів, культури і традицій населення, його духовної самосвідомості.

Рівень розвитку комплексу – наукова категорія, за допомогою якої можна охарактеризувати відповідність розміщення навчальних закладів, структури комплексу, ступеню його сформованості до потреб населення і господарства. Цілісну характеристику рівню розвитку освітньої сфери можна надати на основі аналізу *освітнього потенціалу території*, що являє собою поєднання в межах

регіону, країни населення, яке має загальну середню, професійно-технічну, вищу освіту, та наявної чисельності учнів і студентів у навчальних закладах [2].

Система освіти в Україні включає дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу та післядипломну освіту. Освіта розглядається як вид економічної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Освіта як вид економічної діяльності

№ п/п	Ланка освіти та її основний зміст
1	ПОЧАТКОВА ЗАГАЛЬНА ОСВІТА
1.1.	Дошкільна освіта Цей підклас включає: - дошкільну освіту у дитячих яслах, садках; - дошкільну освіту для дітей з фізичними та розумовими вадами.
1.2.	Початкова шкільна освіта Цей підклас включає: - початкову загальну освіту, що забезпечується середніми загальноосвітніми школами першого ступню; - програми ліквідації безграмотності серед дорослих.
2.	СЕРЕДНЯ ОСВІТА
2.1	Загальна середня освіта
2.1.1.	Базова загальна середня освіта Цей підклас включає: - базову загальну середню освіту, що забезпечується середніми загальноосвітніми школами другого ступеню; - навчання для дорослих.
2.1.2.	Повна загальна середня освіта Цей підклас включає: - повну загальну середню освіту, що забезпечується середніми загальноосвітніми школами третього ступеня; - навчання для дорослих.
2.2.	Професійно технічна освіта Цей підклас включає: - професійно-технічну освіту нижчого рівня, ніж вища освіта; - професійно-технічну освіту на рівні вищого навчального закладу.
3.	ВИЩА ОСВІТА
3.1.	Вища освіта Цей підклас включає: - базову та повну вищу освіту.
4.	НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ТА ІНША ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ОСВІТИ
4.1.	Школи та учбові заклади з навчання водіїв Цей підклас включає: - навчання водіїв автомобілів; - підготовку до здавання іспитів на право непрофесійного пілотування повітряних засобів та водіння суден.
4.2.	Навчання дорослих та інші види освіти Цей підклас включає:

	- навчання для дорослих (учбові заклади), курси для тих, хто не відвідує звичайні середні чи вищі навчальні заклади; - програми ліквідації безграмотності серед дорослих; - всі види навчальних передач по радіо та телебаченню, заочні курси навчання, а також самоосвіту.
4.3.	Діяльність у сфері освіти, що не підлягає класифікації за структурою (післядипломна освіта, аспірантура, докторантура, самоосвіта) Цей підклас не включає: - діяльність у сфері вищої освіти; - тренування в індивідуальних та ігрових видах спорту; - діяльність шкіл танців.

Станом на 01.01.2008 р. в Україні функціонувало 17,2 тис. дошкільних закладів, якими охоплено 1055 тис. дітей, або 39% від загальної кількості дітей цього віку. До таких закладів належать: дитячі ясла, дитячі садки, ясла-садки, сімейні, прогулянкові дошкільні заклади компенсуючого (для дітей, які потребують корекції фізичного і психічного розвитку) та комбіновано типів з короткотривалим, денним, цілодобовим перебуванням дітей, а також дитячі садки інтернатного типу, дитячі будинки. Головним напрямом удосконалення роботи дошкільних закладів є запровадження в них новітніх програм виховання, зорієнтованих на національну культуру, гнучкого режиму перебування в них дітей, створення різноманітних освітніх послуг тощо [2].

Дошкільна освіта і виховання мають на меті забезпечення багатостороннього розвитку дітей, набуття життєвого досвіду, отримання знань та вироблення вмінь і навичок, потрібних для подальшого навчання у школі.

В 90-х роках значно зменшилась кількість дошкільних закладів, що створило складну ситуацію в підготовці дітей до школи (зумовило різні стартові можливості), одночасно постійно зростає кількість дитсадків з викладанням основ іноземних мов й наданням інших додаткових послуг.

Згідно з Конституцією, обов'язковою в Україні є повна середня освіта, метою якої є здійснення всебічного розвитку особистості дитини, її здібностей та обдарування, формування громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору.

В 2001/2002 навчальному році розпочався перехід до 12-річної загальної серед-

ньої освіти, що відбувається у загальноосвітніх школах трьох ступенів:

перший – початкова школа (початкова загальна освіта – 4 роки);

другий – основна школа (базова загальна середня освіта – 5 років);

третій – старша школа (повна загальна середня освіта – 3 роки).

Початкова школа охоплює вікову групу 6-10 років (I-IV класи). Її мета - створення можливостей загального розвитку дітей; оволодіння вміннями читання і письма, знанням основ математики; формування навичок користування книжкою, загальних уявлень про навколишній світ; засвоєння норм загальнолюдської моралі та міжособистісного спілкування, основ гігієни, вироблення перших трудових навичок тощо. Розпочалося викладання іноземних мов у цій школі.

Основна школа охоплює вікову групу 10-15 років (V-IX класи) і забезпечує досконале оволодіння українською та рідною мовами, засвоєння знань з базових дисциплін, мотиваційну готовність переходу до трудової діяльності або набуття кваліфікації через різні форми професійної підготовки, формування високих громадянських якостей та світоглядних позицій.

Старша школа охоплює молодь 16-18 років (X-XII класів) і спрямована на оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво через засоби пізнавальної і практичної діяльності. Її результатом повинен стати інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, основи для подальшої освіти або трудової діяльності.

Старша школа стала профільною, що дає можливість поглибленого вивчення тих

предметів, які старшокласники обрали з наміром подальшого їх вивчення у вищих закладах освіти та з якими пов'язаний професійний вибір.

В Україні, крім загальноосвітніх шкіл, діють та створюються інші типи закладів середньої освіти: гімназії, ліцеї, спеціалізовані школи-інтернати (з поглибленим вивченням окремих предметів), колегіуми.

За даними Державного комітету статистики України, на початок 2008/2009 навчального року загальна кількість шкіл усіх типів складала 22210 з контингентом учнів 6 763 985 чол. та вчителів 576 615 чол. Розподіл закладів виглядав наступним чином: денних – 21 965, вечірніх – 245. У свою чергу, денні заклади поділялися на такі типи: школи I ступеня (початкові, комплекси школа-дитячий садок та ін.) – 3 144; школи I-II ступеня – 6 262; школи I – III ступеня (включаючи гімназії, ліцеї, колегіуми) – 12 157; школи для дітей з вадами розумового або фізичного розвитку – 402.

Постійно збільшується мережа нових закладів. На сьогодні в державі функціонує 296 гімназій (167 133 учні і 15 775 учителів); 283 ліцеї (відповідно 97 212 і 11 208); 25 колегіумів (20 348 і 1 651).

З врахуванням канікул і свят, тривалість навчального року в школі I ступеня становить 155-160, а в школах II-III ступеня – 160-170 днів, що є значно нижче показників систем середньої освіти розвинених країн.

Для дітей і молоді, які мають вади у фізичному та розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових закладах освіти, в Україні створені спеціальні школи та школи-інтернати, дитячі будинки та інші заклади освіти з утриманням за рахунок держави. У вересні 2008 р. таких шкіл було 402 (68721 і 11 494 учителя). До цієї групи належать також санаторно-лікувальні школи (41 заклад, 420 учителів, контингент учнів змінний упродовж року і входить у статичні дані за основним місцем навчання).

Для тих, хто потребує тривалого лікування, створені санаторні школи-інтернати. Навчання з такими дітьми також проводяться у лікарнях, санаторіях і вдома.

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття молоддю робітничих професій,

а також перепідготовку і підвищення професійної кваліфікації. Вона здійснюється на базі основної (базової середньої) або повної загальної середньої освіти і є важливою складовою частиною системи освіти України. Наприклад, після закінчення 2007/2008 навчального року з 722 319 випускників 9-го класу загальноосвітніх закладів продовжили навчання у закладах усіх видів 705 686 чол. З них у 10- класах денних і вечірніх шкіл – 510 134 учні, на перших курсах вищих закладів I-II рівнів акредитації – 78 797 учнів, а на першому курсі професійно-технічних закладів – 116 755 чол. (16,5 %). Динаміка кількості закладів і контингентів лишається негативною: у 2005 р. було 1179 професійно-технічних училищ і шкіл з 555 159 учнів, а у вересні 2008 р. – 970 закладів і 524 629 учнів [3].

Професійно-технічними закладами, які надають професійно-технічну освіту, в Україні є: технічні та художні училища, училища соціальної реабілітації, училища-агрофірми, училища-заводи, центри підготовки та перепідготовки робітничих кадрів, навчально-виробничі центри та ін.

Багаторівнева професійна освіта в Україні здійснюється в системі вищих та середніх спеціальних навчальних закладах: в університетах, академіях, інститутах, коледжах, технікумах, технічних, педагогічних, медичних та мистецьких училищах.

В системі вищої освіти функціонують вищі навчальні заклади державної та інших форм власності. До мережі на початок 2008/2009 навчального року входили 979 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (училища, технікуми, коледжі, інститути, академії, університети), з них 666 – I-II рівнів акредитації з загальною чисельністю 528 тис. студентів (106 студентів на 10 тис. населення).

Мережа закладів III-IV рівнів акредитації складає 315 (223 – державних, 92 – інших форм власності): 106 університетів, 59 академій, 150 інститутів та ін. В них навчається 1 403 тис. студентів, з числа яких вищу професійну освіту здобувають 90 % всіх студентів (загалом – 288 студентів закладів III-IV рівнів акредитації на 10 тис. населення). В сучасних умовах вищу освіту можуть здобути всього 35 % випускників середніх шкіл, ПТУ та технікумів.

Потенціали вищої освіти у розрізі областей суттєво нерівномірні. Вони формуються під впливом соціально-економічної ситуації та інфраструктури виробничої та невиробничої сфери регіону [5].

За кошти державного бюджету навчається 51,3 % студентів навчальних закладів I-II рівнів акредитації та 54,9 % - III-IV. Кожен другий студент навчається за власні кошти (серед першокурсників вже в 1998 було більше тих, які самі платили за навчання).

Останнім часом в Україні успішно діють недержавні вищі заклади, які розширюють можливості молоді здобувати вищу освіту з урахуванням потреб ринкової економіки. Значно зростає питома вага фахівців зі спеціальностей: економіка, менеджмент, маркетинг, міжнародне право, банківська справа й ін..

Однією з ланок освіти є освіта дорослих. Її метою в Україні є залучення громадян до професійної та громадської діяльності шляхом надання їм необхідного рівня грамотності. Провідними напрямками освіти дорослих є: освітній (отримання середньої освіти); професійний (набуття нових професійних компетентностей або їх підвищення); корективний (вивчення державної мови, набуття навичок цивільного спілкування тощо).

Важливе завдання перед освітою України поставлено сучасним світовим імперативом, що отримав назву навчання впродовж всього життя людини. Ринок праці швидко змінюється, диктуючи необхідність створення короткотермінових навчальних програм перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів.

Сьогодні відбуваються позитивні зміни у формуванні комплексної системи післядипломної освіти, як складової частини національної освіти. Функціонує понад 500 державних та недержавних навчальних закладів та підрозділів, серед яких близько 200 вищих закладів післядипломної освіти підпорядковані Міністерству освіти і науки України. Поряд з цим 23 міністерства і відомства мають власну мережу закладів, серед яких особливо вагомими є аграрна, промислова та транспортна галузі. Через систему після-

дипломної освіти щорічно проходять 300 тис. фахівців.

Особливо актуальними є різні форми освіти дорослих для маргінальних груп населення: безробітних, емігрантів, в'язнів тюрем тощо. В освітніх програмах, що розробляються для них, робиться наголос на необхідності взаємозв'язку загальних та професійних навичок як засобу надання можливості конкурувати на ринку праці.

Управління освітою в Україні здійснюють державні органи управління і органи громадського самоврядування [10].

До державних органів управління належать: Міністерство освіти і науки України; Міністерство освіти Автономної Республіки Крим; міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади освіти; Вища атестаційна комісія України; місцеві органи управління освітою (підпорядковані місцевим органам державної виконавчої влади).

Органами громадського самоврядування в освіті є: Всеукраїнський з'їзд працівників освіти; обласна, районна, міська, конференції педагогічних працівників; з'їзд працівників освіти Автономної Республіки Крим; загальні збори (конференція) колективу закладу освіти.

Реформування управління освітою в Україні відбувається через перехід від державного до державно-громадського управління; розподіл відповідальності за освіту між різними рівнями управлінських структур; забезпечення самоврядування навчально-виховних закладів і наукових установ.

Державний контроль за діяльністю навчальних закладів здійснюється з метою забезпечення реалізації єдиної освітньої політики. Його основною формою є атестація та акредитація навчально-виховних закладів, яку проводить спеціалізований орган Державна акредитація комісія (ДАК).

Фінансування державних закладів освіти в Україні здійснюється із бюджетних коштів, а також коштів галузей народного господарства, підприємств і організацій, додаткових джерел (дотації з місцевих бюджетів, валютні надходження, добровільні приватні внески тощо). Школи всіх рівнів фінансуються з місцевих бюджетів, система профосвіти і вищі навчальні заклади – з центрального. У 2008 р. ці види освіти

отримали 5,1 % всього центрального бюджету України.

Підготовку педагогічних кадрів здійснюють профільні вищі заклади освіти: з 20 спеціальностей – педагогічні університети, інститути, та частково класичні університети; з 10 спеціальностей – коледжі, училища, індустріально-педагогічні технікуми. Для початкової школи вчителів традиційно готують в педучилищах (після базової та повної середньої освіти), коледжах та деяких інститутах. Для середньої школи – в інститутах та університетах.

У 1991 р. здійснено перехід до нових умов оплати праці педагогічних кадрів на основі встановлення кваліфікаційних категорій. Це сконцентрувало увагу педагогічних колективів на рівень професіоналізму, компетентності, ефективності та результа-

тивності роботи вчителів, а також висунуло проблему розроблення кваліфікаційних вимог, змісту підготовки та критеріїв оцінки діяльності педагогічних працівників.

Висновки. У нових соціально-економічних і політичних умовах на шляху до європейської спільноти виникає необхідність коригування або зміни деяких пріоритетів в освіті України. На цей процес суттєво вплинули крім політичних, економічних і соціальних чинників ще і чинники загальноцивілізаційні, які передбачають гуманізацію, інтернаціоналізацію та інформатизацію освіти, перехід до інноваційного навчання. Україна активно запроваджує нові підходи до організації роботи освітнього комплексу і впевнено наближається до досягнення світових стандартів у цій важливій галузі людської діяльності.

Література

1. Василюк А., Пахоцінський Р., Яковець Н.: Сучасні освітні системи: - Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2002. - 139 с.
2. Головань Т. С. Тенденции развития систем общественного дошкольного воспитания в Украине и России. // Міжнародне співробітництво в галузі освіти. К.: "Педагогічна преса", 2003. – С. 168
3. Губерський Л.М. Вища освіта в Україні: Методолого-світоглядний аналіз. - К.: "Знання", 2002. - 508 с.
4. Дарманський М.М. Структурно-функціональний аналіз змісту діяльності регіональних органів управління освітою. - Хмельницький: "Майбуття", 2007.- 52 с.
5. Демідов Д. Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти в університетах України та Європи // Міжнародне співробітництво в галузі освіти. - К.: "Педагогічна преса", 2008. - С. 182
6. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство. - К.: ЗАТ "Нічлава", 2003. - 240 с.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Законодавство України про освіту та науку (за станом на 20 грудня 2008 р.) / Верховна Рада України. Офіц. вид. - К.: Парламентське вид-во, 2008. - 128 с.
9. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Директор школи. – 2002 – № 1. – С.11-15
10. Луговий В.І. Управління освітою - К.: Вид-во УАДУ, 2007. - 302 с.
11. Философский энциклопедический словарь. - М.: ИНФРП-М, 1999. - 576 с.